

МОВОЗНАВСТВО • LINGUISTICS

УДК 821.161.2-2.09

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2026.356351>Михайло Вінтонів* , Тетяна Вінтонів** , Тетяна Антоненко***

РЕАЛЬНИЙ ТОПОНІМІКОН ТВОРУ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЧОРНЕ СОНЦЕ»

У статті здійснено комплексний аналіз топонімного простору роману «Чорне Сонце» Василя Шкляра. Окреслено систему реальних географічних назв, ужитих у творі, з'ясовано їхню семантику, функціональне навантаження та роль у моделюванні художнього простору. Проаналізовано різні розряди топонімів (гідроніми, ойконіми, дромоніми, урбаноніми, хороніми, пелагоніми), які формують чітку локалізацію подій і забезпечують історичну конкретику зображуваного часу. З'ясовано, що топонімний пласт роману окреслює територію, у межах якої діють персонажі, і є важливим засобом творення образності, відображає суспільно-історичні реалії тогочасної доби та увиразнює індивідуальний стиль письменника. Доведено, що добір топонімів у творі є вмотивованим і композиційно значущим, адже вони надають оповіді документальності, достовірності, підсилюють емоційно-ідеологічне звучання тексту та доповнюють історичне тло роману.

Ключові слова: топонім, онім, топонімікон, пропріальна лексика, семантика, астіонім, катойконім, комоніми, ойконім, дромонім, пелагонім, хронотоп.

Vintoniv Mykhailo, Vintiniv Tetiana, Antonenko Tetiana. The real toponymicon of V. Shkliar's work «Black Sun».

The onymic space of a literary work is an organized system of proper names functioning within the text. It is an integral component for a deep understanding of the text and the realization of its hidden meanings. It is the proprial vocabulary in a literary work that recreates the environment, circumstances, and serving as one of the key elements of the narrative's authenticity. Onyms reflect national and regional characteristics. Each onym in a literary work is non-accidental and is organically connected with other onyms, as if woven into the plot by the author.

The purpose of the study is to comprehensively analyze the toponymic space of Vasyl Shkliar's work «Black Sun», and identify the semantic and stylistic properties of historical toponyms, as well as their role in the formation and development of the poetonymy of a military-themed literary work.

The object of the study is the toponyms in Vasyl Shkliar's literary work «Black Sun».

The subject of the analysis is the lexico-semantic potential of the toponyms associated with the Ukrainian military, alongside the specifics of their functioning within the text.

The article conducts a comprehensive analysis of the toponymic space in Vasyl Shkliar's novel «Black Sun». It determines the system of existing geographical names used in the text and clarifies their semantics, functional load, and role in modeling the artistic space. Various categories of toponyms are analyzed (hydronyms, oikonoms, dromonyms, urbanonyms, choronyms, pelagonyms), which establish a clear localization of events and ensure the historical specificity of the depicted time. It is established that the toponymic layer of the novel not only delineates the territory where the characters operate but also acts as a vital means of creating imagery, reflecting the socio-historical realities of the era, and emphasizing the writer's individual style. It is proven that the selection of toponyms in the work is motivated and compositionally significant, as they provide the narrative with documentary value and authenticity, amplify the emotional and ideological resonance of the text, and complement the historical background of the novel.

Keywords: toponym, onym, toponymicon, proprial vocabulary, semantics, astionyms, catoikonum, comonyms, oikonoms, dromonym, pelagonym, chronotope.

Постановка проблеми. Онімний простір художнього тексту становить цілісну, структуровану організовану систему власних назв, що функціонують у межах твору. Саме ця система відіграє важливу роль у глибшому пізнанні змісту та інтерпретації прихованих смислових пластів. Пропріальна лексика репрезентує соціокультурне тло, умови розгортання подій і водночас слугує одним із ключових засобів надання оповіді правдоподібності. Оніми акумулюють національні й регіональні особливості, формуючи неповторний колорит художнього світу твору.

Аналіз досліджень. Сучасна українська літературна ономастика перебуває у фазі інтенсивного розвитку, поступово вибудовуючи цілісну теоретико-методологічну основу. Ґрунтовні засади цієї галузі сформовано в працях Ю. Карпенка, О. Карпенко, Л. Белея, М. Мельник, М. Торчинського, Н. Колесник та інших учених. Вагомим етапом у становленні літературної ономастики стала праця засновника Одеської ономастичної школи Ю. Карпенка «Літературна ономастика», який і нині залишається важливим орієнтиром для дослідників художніх онімів. Помітний внесок у напрацювання проблематики онімного простору здійснив М. Торчинський, зокрема в монографіях «Структура онімного простору української мови» (2008) та «Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв» (2009), де системно окреслено структурні й функційні

* Михайло Вінтонів, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна); e-mail: m.vintoniv@kubg.edu.ua.

** Тетяна Вінтонів, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна); e-mail: t.vintoniv@kubg.edu.ua.

*** Тетяна Антоненко, магістрантка кафедри української мови спеціальності «Прикладна філологія» факультету української філології, культури і мистецтва, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна); e-mail: tantonenko2002@gmail.com.

параметри власних назв. Функційно-стилістичні особливості літературних антропонімів у творчості українських письменників стали предметом наукових розвідок Е. Боевої, Н. Бербер, Т. Гриценко, Г. Лукаш, Т. Вінтонів, А. Вегаш, Л. Кричун, Т. Крупеньової, О. Лавер, Л. Масенко, М. Мельник, О. Сколоздри-Шепітко, А. Соколової, Г. Шотової-Ніколенко та інших дослідників. Попри наявність значного корпусу мовознавчих праць, присвячених аналізу онімної лексики в художніх текстах, ономастикон сучасної української прози й надалі потребує комплексного та поглибленого вивчення.

Мета статті – проаналізувати особливості лексико-семантичних ознак топонімів і специфіку їхнього функціонування у творі Василя Шкляра «Чорне Сонце».

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання низки **завдань**: 1) дослідити тематичні групи топонімних назв у художньому тексті; 2) розглянути ступінь відповідності семантичної сфери топонімів, уживаних у романі, семантиці співвідносних одиниць реального ономастикону; 3) виявити специфіку функціонування топонімів в аналізованому творі.

У сучасному художньому тексті топоніми характеризують за парадигмальними ознаками, походженням, історичним критерієм, функційним навантаженням, стилістичною роллю.

Виклад основного матеріалу. Онімний простір художнього твору, тобто система використання власних назв у літературі, постає як складний і багатовимірний складник текстової структури. Сприйняття тексту значною мірою зумовлене тим, наскільки виражено й доречно автор добирає власні назви відповідно до контексту, жанрової специфіки та ідейного задуму. З огляду на невичерпний семантичний потенціал власних назв письменник має насамперед глибоко осмислити їхнє значення, а відтак майстерно актуалізувати його через ретельно продумане мовне оточення в тексті (Белей, 1993, с. 39). Топоніми займають вагоме місце в системі власних назв художнього тексту, підпорядковуються загальним законам організації літературного твору, вирізняються значним експресивним потенціалом і стилістичною насиченістю, оскільки саме через них вибудовується просторовий вимір оповіді та конкретизується контекст подій. Василь Шкляр є письменником, який пише тут і зараз. Він є справжнім очевидцем боротьби українців за волю. Письменник має великий досвід у сфері політичної журналістики та перебування в зоні бойових дій, що виразно позначається на його художній творчості. Доробок Василя Шкляра тісно пов'язаний з історичними й соціальними реаліями епохи, послідовно репрезентує процеси становлення українського суспільства. Ідіолект митця вирізняється високою мовною культурою, глибиною філософсько-світоглядних засад, а також чітко окресленими етнонаціональними, соціальними та історико-культурними маркерами. Зокрема, це виявлюване в широкому залученні ономастичної лексики як важливого елемента художньої структури тексту. Попри активний інтерес дослідників до власних назв як значущого складника літературного твору, відчутною залишається недостатня кількість ґрунтовних студій, присвячених аналізу емпіричного матеріалу української літературної ономастики, зокрема в контексті творчості сучасного українського прозаїка Василя Шкляра. Творчий доробок порушує значущі історичні, національні й загальнолюдські проблеми, вирізняється динамікою розгортання подій та сюжетною напругою. Посилений інтерес до його творів зумовлений здатністю автора переконливо інтерпретувати ключові питання української історії, національної ідентичності та боротьби за історичну істину. Звернення до минулого продиктоване також запитом сучасного суспільства на літературу, що сприяє формуванню громадянської свідомості, утверджує патріотичні цінності й зміцнює готовність відстоювати державну незалежність. Усі оніми автор уводить до тексту не випадково. Творчість Василя Шкляра постає своєрідним віддзеркаленням нашого сьогодення. Вона органічно вплетена в історичні й соціальні обставини, послідовно фіксує процеси становлення українського суспільства. У центрі його художнього світу – події минулого й сучасності, що відбувалися та тривають на теренах України. Твір «Чорне Сонце», попри невеликий обсяг, є змістовним і насиченим текстом сучасної воєнної прози, яка не обмежується лиш художнім відтворенням російського вторгнення та окупації сходу України, а й пропонує образ воїна – свідомого патріота, наділеного витримкою та незламною волею. Головними героями в «Чорному Сонці» постають воїни-азовці, усі персонажі є реальними та достовірними, а топонімичний простір твору ґрунтований на реальних географічних назвах. Для увиразнення подій і конкретних дійових осіб письменник ретельно добирає топоніми, зокрема топоніми-символи, змушуючи читача створювати у своїй уяві майже реальні картини. Центральним епізодом є оборона Маріуполя, під час якої бійці полку Азов захищали місто й прилеглі території та змогли вистояти перед ворогом. В одному з інтерв'ю Василь Шкляр зазначив про твір «Чорне Сонце»: *«Мені залишилося лише зафіксувати це все в художній формі. Це мій перший твір, написаний із натури завдяки цим хлопцям, які зараз перед вами...»* (7). Василь Шкляр подарував нам твір «Чорне Сонце», який назавжди оспівав подвиги полку «Азов». Реальною є топоніміка, яка читачеві дає можливість побачити населені пункти території України до окупації.

Саме топоніми формують просторову організацію тексту, окреслюють чіткі географічні координати подій і забезпечують відчуття реалістичної конкретності. Завдяки використанню достовірних географічних назв твір набуває виразної художньої переконливості та документальної виваженості, що поглиблює сприйняття зображуваних подій. Топоніми є власними географічними назвами України, які поділяють на ороніми, гідроніми, ойконіми, хороніми, дрононіми, урбаноніми, пелагоніми тощо. Під час опрацювання та аналізу твору, налічено близько 46 назв топонімів, що становить 17 % від усього онімного простору твору.

Ойконімів-астіонімів налічуємо 9: *Кривий Ріг, Маріуполь, Київ, Луганськ, Харків, Львів, Коломия, Гловайськ, Мар'їнка*. Розряд астіонімів у романі репрезентований переважно назвами українських міст, що відіграють важливу роль у просторовій координації дій персонажів. Автор послуговується як урбанонімами великих міст, так і назвами менших населених пунктів, а саме комонімами: *Тельманове, Урзуф, Широкине, Піонерське, Павлопіль, Лебединське тощо*, забезпечуючи точність локалізації подій. Ойконім-астіонім *Маріуполь* В. Шкляр вводить до тексту з метою утвердження історичної достовірності та географічної конкретності боротьби українців. Звернення до цього топоніма акцентує зв'язок подій твору з південним регіоном України, де розгорталися трагічні сторінки визвольних змагань. У художній структурі твору *Маріуполь* постає як символ прикордонного простору, крізь який проходять лінії протистояння, зради й водночас надії: *«Коли ми звільняли Маріуполь, тоді це була дурна заведення відпускати захоплених сепарів під три вітри»* (Шкляр, 2015, с. 17). Онім *Маріуполь* у творі виступає як астіонім, дрономім, хронотоп-символ, і має відношення до реальних подій. Астіонім *Маріуполь* автор вводить до тексту щонайменше двадцять шість разів. За даними «Етимологічного словника топонімів України», укладеного В. Лучиком, *Маріуполь* – «місто Донецької обл., засн. на поч. XVI ст.; Жданов (1948–1989); Мариамполь, Марианполь, Мариопул, Марнополь (Марнпіль), Марнополье (Марнопілля), Маруполь, Шеер, Жданов, Маріюпіль, Мариуполь (1779), до 1779 р. – крепость Кальмиус (XVI – XVIII ст.) [Отин 2000, 89–91]. Суч. ойконім виник у зв'язку з переселенням на околиці запороз. займища Дамаха, Адамаха (див. Домаха), що на узбережжі Азовськ. моря, з Криму греків, які зазнавали там усіляких утисків з боку турків-османів. Його було перенесено кримськими греками з назви частини Бахчисарая у формі Марианполь, варіант Мариамполь (під впливом сакр. жін. імені Маріам), яка в слов. середовищі закріпилася як Маріуполь (у плані земель 1779 р. і в указі Катерини II 1780 р. – Мариуполь)» (Лучик, 2014, с. 321). Астіонім *Маріуполь* – місто, розташоване на березі Азовського моря, мало свій порт, промисловість, традиції, митців, свої етноси, навіть зміну назв (від козацької назви Домаха; грецької – Маруполь; радянської – Жданов; української – Маріуполь). У творі вжито апелятиви *маріупольські врочистості, маріупольська майстерня, маріупольський театр, маріупольська адміністрація*, які мають певні символи (Отин, 2013). Василь Шкляр використовує у творі катоїконіми: *маріупольці* – 2 рази, *маріуполець* – 1. Також фіксуємо у творі онім *Маріуполь* не тільки як астіонім, а й уособлення мешканців міста: *«У Маріуполі є чимало людей, які хочуть дивитися вистави українською мовою. <.....> Маріуполь розмовляє південно-східним наріччям української мови. Так, лексика переважно російська, але фонетика, синтаксис українські з деякими грецькими впливами»* (Шкляр, с. 28). Або інший приклад: *«Путіну ніколи не взяти Маріуполь, бо в цьому місті не те коріння, що він думав. Московська розвідка тут явно прорахувалася і підвела під дурного хату не лише Путіна, але й весь російський народ...»* (Шкляр, 2015, с. 37).

Цікаве використання автором катоїконіма *маріуполець*: *«Сам маріуполець Ядро виріс у цьому місті таким націоналюгою, яких у Львові чи в Коломиї ще пошукати. На його здоровому, м'язистому тілі не було живого місця від татуювань, шкіра Ядра являла собою велику енциклопедію нашої символіки – від тризуба і Святослава Хороброго до Чорного Сонця та павутини. Ядро був класним снайпером і мав таку світлу голову, що ми бачили його щонайменше мером Маріуполя»* (Шкляр, 2015, с. 16). Як відомо, у цей час мером Маріуполя був Юрій Хотлубей, який керував містом багато років, маріупольці були незадоволені владою, а тому і логічно змінювати на претендента маріупольця Ядра, який відповідає усім вимогам: патріотичний, справедливий, послідовний, скромний, совісний і пильний, здавалося, що саме такого мера тут давно не вистачало.

Василь Шкляр акцентує особливу увагу на топонімі *Маріуполь*, послідовно інтегруючи його в простір твору. Герої, зокрема Маляр із побратимами, неодноразово з'являються в *Маріупольському драматичному театрі* та на площах міста. Така топографічна конкретика підкреслює ідею незаперечної української належності Маріуполя й усього Сходу, а також утверджує потребу плекати й поширювати там українську ідентичність: *«Сказати, що ми з Єгерем даремно палили бензин до Маріуполя, не можна, бо, окрім театру, я мав там ще купу справ по різних установах. Заходив у мерію, виступав в університеті, зустрічався з працівниками освіти й культури. Останнім часом мене більше цікавили місцеві поети, музиканти, учасники художньої самодіяльності, бо надходила перша*

річниця звільнення **Маріуполя** і я хотів, щоб ця дата – 13 червня – була відзначена з честю. Я вважав, що на концертну програму не варто запрошувати київських зірок, **маріупольці** мають усе зробити власними силами, бо це насамперед їхнє свято і вони повинні взяти його якомога ближче до серця» (Шкляр, 2015, с. 28). Автор акцентує на репертуарі маріупольського театру, ніби хоче почати з театру, звернути увагу на мову мистецтва, бо саме там вже для мешканців і азовців була українська прем'єра. Василь Шкляр наче передбачав страшні події 2022 року! І те, що сталося з маріупольським театром, за 8 років стане місцем смерті цивільних людей, пеклом, а потім окупанти на місці трагедії зроблять місце своїх розваг...

Твір «Чорне Сонце» присвячений обороні Маріуполя, трагедії в Іловайську та іншим місцям, які з часом перетворилися на символи незламності і хронотоп історичних подій.

Умотивованими в «Чорному Сонці» є алюзії на картини відомого українського художника А. Куїнджі «Чумацький шлях у Маріуполі» і «Місячна ніч на Дніпрі»: «*А над Маріуполем теж стояв такий місяць, який не дає заснути і в мирну годину, він дивився згори вовчим оком ще й на світанку, коли о четвертій вишикував нас комбат Білецький*» (Шкляр, 2015, с. 11).

У творі астіоніми «Маріуполь, Мар'їнка, Іловайськ» мають хронологічну послідовність, оскільки в Маріуполі страшні події відбувалися в червні 2014 року, у Мар'їнці – в серпні 2013 р., а в Іловайську – впродовж усього серпня 2014 р.

Мар'їнка – місто, Донец. обл.; засн. у 40-х рр. XIX ст. [ГЕУ 2, 325], за ін. даними – у 1791 р. (Янко, 1998, с. 224). Ойконім виник за допомогою суф. -інк(а) в релят.-посес. функції від жін. імені Марья (рос.мовн. варіант офіц. Марія), що, як вважають, належало дружині засновника поселення Семена Жебуньова. (Лучик, 2014, с. 321).

Астіонім *Іловайськ* став ареною запеклих боїв. Тут українські воїни тривалий час мужньо тримали оборону, однак зазнали тяжких втрат. За «Етимологічним словником топонімів України» В. Лучика: «*Місто, Харцизьк. м/р Донец. обл. [АТП, 100]; засн. у 60-х рр. XIX ст. [ГЕУ 2, 77]; Іловайская (до 1938) <...> Іловайск (1981) <...>. Імовірнішим є утворення назви за допомогою суф. -ськ у релят. функції від рос. іловай «лугова мілка болотиста затока» з основою ГТ ил «мул», що відбиває фізико-геогр. особливості місцевості: місто лежить на вододілі, розчленованому балками [ГЕУ 2, 77]; пор. укр. діал. ил «глина, мул», иловина «суглинок», іловатка «глина, глинозем», иловатий «мулистий» [ЕСУМ 2, 294], гідроніми Іловець, Іловиця [СГУ, 221]» (Лучик, 2014, с. 235). Василь Шкляр уводить у текст ці топоніми, щоб підкреслити документальну основу зображених подій.*

Астіоніми *Кривий Ріг, Харків* автор вживає для позначення звідки родом захисники, які прибували в полк «Азов». Щодо ойконіма *Кривий Ріг*, то за своєю структурою є двокомпонентним. Це місто Дніпропетров. обл.; засн. 1775 р., Кривой рогъ (1859), Кривой Рог (1981). Ойконім виник унаслідок лексикалізації та онімізації словосп. з опорним ГТ ріг «те саме, що мис» [СУМ 8, 554], тобто «частина суходолу, яка гострим кутом врізається у водний простір (море, озеро, річку і т. ін.)» [СУМ 4, 716], й означенням кривий, яке вказує на форму мису між Інгульцем та Саксаганню, де зароджувалося місто (Лучик, 2014, с. 291). Наявні легенди про походження назви: «*Прямуючи якимось з основних шляхів, на в'їзді до Кривого Рогу, подорожник натрапляє на стелу, що складається з назви міста, герба – центральним елементом якого є козацька порохівниця-ріг, та вказівки: «місто засновано в 1775 році». Вже з першого моменту зустрічі населений пункт вказує на своє козацьке походження (на яке, втім, підсвідомо натякає і сама його назва...)*» (2).

В. Шкляр у тексті часто вживає *Кривий Ріг*, оскільки і кохана Маляра-оповідача саме звідти, наголошуючи, що це осередок козаччини. Самі азовці грою слів підтверджують тлумачення цього ойконіма, жартуючи щодо його етимології: «*Як там наш Кривий Ріг? – питає Сіроманець в Олега. – А як! Як був Кривим, так і зостався*» (Шкляр, с. 18). Цю «гру навколо власних імен» автор використовує, щоб підсилити додаткову експресивність онімів, відтворити живу розмову військових, ніби нагадуючи розмови козаків, де завжди панували поряд здоровий глузд і жарт.

Фіксуємо й ойконім *Криворіжжя*: «*Це була наша родинна хата, що стояла в селі Тихий Став на Криворіжжі*» (Шкляр, 2015, с. 20). Комоніми *Тихий Став, Криворіжжя* – родинне гніздо, найтепліше, найрідніше, місце сили і відновлення героя та читача.

Активно вживаний у тексті ойконім *Харків*. В етимологічному словнику В. Лучика *Харків* має кілька версій походження: «*Харьковъ колодезь, де колодезь 1) «річка, струмок», який поширився на суміж. поселення, хоч можливою є протилежна мотивація – з вихідним *Харьковъ хуторъ (городокъ). Наголос на основі зумовлений впливом гіпокористики Харя (< Харитон) [Отин 1997, 407–413]; 2) яр, л. Великої Долини в бас. р. Уди; Харьковъ (1863) ; місто, Харків. обл. [АТП, 430]; засн. на поч. 50-х рр. XVII ст., за ін. свідченнями – 1620–1629 [ГЕУ 3, 351], м. Харьковъ (1660), Харьковъ (1787), Харьково (1670) [СГУ, 587], <...>. Топоніми виникли як посесиви на -ів (< -овъ) від антропоніма Харько, Харко, що є розм.*

формою чол. імені Харитон. Щодо первинності гідроніма чи ойконіма одноставної думки немає. Виходячи з давн. фіксацій назви річки, більше підстав існує для висновку про те, що спочатку існував гідронім; пор. прізви. Харко < Харитон (цит. за: Лучик, 2014, с. 492). У творі Василь Шкляр вводить топонім *Харків*, щоб показати суспільний стереотип, за яким розмова українською мовою у великих містах Сходу сприймається як прояв «націоналізму». Таким чином місто набуває символічного значення простору мовної та ідентифікаційної напруги.

Уведення ойконіма *Межигір'я* в текст має не лише локалізаційну функцію, а й сакральне значення, тому що Межигір'я було місцем сили ченців і козаків, митців і відомих політичних діячів. Документально засвідчена історія монастиря бере початок із XVI століття. У 1500 році киянин Андрій Полоз передав обителі коштовне Євангеліє – дар, вартість якого могла дорівнювати ціні одного чи навіть двох сіл. Такий щедрий внесок свідчить про те, що на той час Межигір'я вже мало статус значного духовного центру. Водночас в історії монастиря є й суперечливі сторінки. Після укладення союзу Іваном Мазепою зі Швецією з Межигір'я на Запоріжжя було відправлено ієромонаха Іродіона Жураківського. За дорученням Петро I він мав переконати козаків відмовитися від підтримки шведів. Однак запорожці не дослухалися до посланця й навіть погрожували жорстокою карою. Попри невдачу місії, цар віддячив монастирю: він отримав статус архимандрії, який до того часу мав лише Києво-Печерський монастир, а Іродіон був удостоєний сану архимандрита. Проте прийняття царської прихильності призвело до втрати підтримки з боку запорозького козацтва. Лиш 1735 року стосунки між козаками та монастирем відновлено, однак цей союз виявився нетривалим. У 1775 році за наказом Катерина II зруйновано Запорозьку Січ, а в 1786 році – закрито монастир. Уже наступного року, під час візиту імператриці до Києва, обитель згоріла. За поширеною легендою, її підпалили запорожці, щоб правителька, яка ліквідувала Січ, не могла милуватися красою святині (3).

З 1935 до 2007 року Межигір'я було державною урядовою резиденцією, поки не було виведене в приватну власність. Більшу частину своєї історії Межигір'я відоме як Спасо-Преображенський монастир, що дав назву одній із найстаріших вулиць Києва. За багатством і значенням цей монастир поступався лиш Печерській лаврі. Історії Межигір'я й Києва настільки тісно переплетені, що іноді важко розібратись, хто на чий розвиток більше впливав. Ойконім *Межигір'я* у творі опосередковано виражає критичне ставлення автора до українських політиків, зокрема натякає на його оцінку діяльності конкретного державного діяча: *«Жоден добровольчий батальйон не має такої розкішної бази, як наша. Це колишня дача президента втікача, яку він змостив собі, ще як був губернатором Донеччини, а згодом, коли оселився в Межигір'ї, передав ці володіння своєму старшому синові – Стоматологу»* (Шкляр, 2015, с. 10). Про розкішне життя Януковича, його влади є і згадка про «золотий батон із *Межигір'я*...»: *«Маєток виявився відносно скромним, тут не було й тіні межигірського блиску й пишноти, своїми корпусами, флігелями та іншими прибудовами ця резиденція радше нагадувала посередній радянський санаторій. Навіть меблі тут були дешеві, такі собі шафи-стілці, хіба що подекуди в холах стояли м'які крісла. Воно й зрозуміло: колишній господар та його чада давно втратили інтерес до Урзуфу як зони свого відпочинку чи оздоровлення. Якщо тут і були колись предмети надмірної розкоші, то вони щезли безслідно, як золотий батон з *Межигір'я*, що давно перетворився на міф»* (Шкляр, 2015, с. 10).

У творі постають такі ойконіми-комоніми як *Грабське, Вишневе, Тихий Став, Ганнівка, Широкине, Павлопіль, Лебединське, Піонерське, Гранітне, Липовець, Маневичі*. Звернення до реальних комонімів дає змогу чіткіше локалізувати події в просторі й часі, відтворити атмосферу відповідної історичної доби, зокрема періоду бойових дій на сході України 2014 року. Багато запеклих боїв відбувалося поблизу сіл. Завдяки цьому читачі можуть виразніше уявити інтенсивність і драматизм зіткнень, що там відбувалися: *«З тими, хто не пройшов Майдан, складніше: пам'ятаєте, як під час широкинської операції ви прислали нам на підмогу морських левів: мовляв, ось вам елітні війська, вперед – на Лебединське, Широкине і Павлопіль, а ті леви заледве дійшли до Піонерського, а потім їхні командири сказали: “Ні, ми туди не підемо”»* (Шкляр, 2015, с. 42).

Широкине (Маріупольський район, Донецька область) засноване 1791 року. Як і більшість населених пунктів регіону, воно засноване як козацьке поселення (зимівник) або слобода. Основними переселенцями були селяни та козаки з внутрішніх українських губерній (зокрема Полтавської та Чернігівської), а також, ймовірно, греки як і багато інших поселень у цьому регіоні. Колись це село процвітало, було курортне місце з власними санаторіями. 2014 року Широкине на карті стало однією з найгарячіших точок в антитерористичній операції. Згідно з Мінськими домовленостями, селище повинно було перейти під контроль української армії, але в ньому тоді йшли запеклі бої за кожен сантиметр нашої, української, землі.

Налічуємо 8 хоронімів: *Волинь, Січ, Черкащина, Слобожанщина, Донбас, Русь, Греція, Україна*. Письменник змальовує зневажливе ставлення проросійськи налаштованих осіб до українських військових, акцентуючи на їхній упередженості та ворожості: «*Пацани, це вже Донбас, ми доїхали до Донбасу*», мовляв, *валіть звідси, бандери недобиті, нехер вам пертися на Донбас*» (Шкляр, 2015, с. 42). За словником топонімів В. Лучика: «*Донбас – «це територіально-виробничий комплекс з переважаючою спеціалізацією добувних галузей промисловості та значними природними і виробничими ресурсами в межах суч. Донец. і Луган. обл.; Донецький басейн. Хоронім виник складноскор. способом від повної назви регіону Донецький басейн, що постала внаслідок лексикалізації та онімізації з опорним апелюванням басейн й означенням*» (Лучик, 2014, с. 4).

Онім *Європа* постає як образ цивілізаційного ідеалу, до якого прямує Україна, однак автор акцентує на глибокому розриві між проголошеним прагненням і реальністю. Такий ужиток макротопоніма дає змогу сатирично висвітлити бюрократію, корупційні прояви та неефективність державної системи, підкреслюючи, що «*рух до Європи*» нерідко обмежується гучними гаслами й зовнішніми атрибутами: «*А коли залізничні колії доведеться звужувати до європейських стандартів, тут також можна буде добре зекономити – Єрмолай сам позсуває рейки до потрібної відстані, і не буде мороки з бюджетними коштами, відкатами, терміном здачі об'єктів. Класно буде! Вважай, залізниця в Європу уже готова!*» (Шкляр, 2015, с. 50).

У вживанні інсулоніма *Кіпр* простежуємо виразне висміювання й сатиричне спрямування, адресоване політикам. Через іронічну репліку персонажа автор викриває лицемірство можновладців, які прикриваються «європейськими цінностями», водночас нівелюючи їх своїми діями та зводячи високі ідеали до особистої вигоди: «*І європейські цінності! – додає великий провидець і медіум Штепа. – Ти, злодюга, забув про головне – про європейські цінності, які ти вивіз на Кіпр*» (Шкляр, 2015, с. 32).

Щодо урбанонімів *Майдан, Театральна площа, площа Визволення, бульвар Богдана Хмельницького*, то урбанонім *Майдан* за своїм значенням – велике незабудоване місце в селі або місті; площа, тюркського походження (4). У нашому випадку йдеться про площу в місті Київ і тривалий масовий протест громадян проти влади, що відбувається під політичними або економічними гаслами, зазвичай на одній із центральних площ.

Перша площа на місці сучасного майдану Незалежності виникла ще до 1850 року й відтоді **змінювала назву шість разів** – від Хрещатицької до Жовтневої революції. Вона була зруйнована під час Другої світової війни, пережила чотири масштабні реконструкції <....>. Перша площа відома від 1830-х років як *Хрещатицька*, за назвою прилеглої до неї вулиці. У 1876 році площу перейменовано на *Думську*. Після захоплення Києва більшовиками вона стала *Радянською*, у 1919 році. У 1935 році площу перейменували на честь одного з радянських партійних керівників – *Михайла Калініна*. У 1977 році <....>. змінили назву – з площі імені Калініна на площу *Жовтневої революції*. У 1991 році демонтували пам'ятник Жовтневій революції. З'явилася нинішня назва – *майдан Незалежності* (5). Майдан Незалежності в Києві – це простір спротиву, місце народження й відродження незалежності, де українці продемонстрували світові свою єдність і усвідомлення себе як нації: «*Ні, скажете ви, кожна людина боїться, страх – то природне чуття, і тут я з вами погоджуся, товариші генерали, я вже казав, як в Ловайську у мене від страху настобурчилося волосся, мов дрім, і їжачилося так це*

довго, але на **Майдані** було ще 86 страшніше, бо там я вперше побачив, як поруч падають мертві хлопці, як конвульсивно з них витікає життя, і навіть тоді, коли горів, як газета, беркутівець, було дуже страшно, але штука в тому, що ми цей страх подолали. Ми в собі його задушили» (Шкляр, 2015, с. 42). Майдан є простором, де народилася українська гідність, що набув глибокого символічного змісту, нині він є місцем пам'яті та вшанування наших загиблих захисників, саме з Майдану пішли перші добровольці на фронт: Іловайск, Дебальцеве...

На нашу думку, автор уживає онім *Холодний Яр*, щоб окреслити особливий хронотоп твору й відтворити історичну тяглість боротьби. Холодний Яр постає як символ незламності й спротиву в минулому, а водночас, як знак того, що й сьогодні українську землю боронять такі самі відважні воїни. В одному зі своїх інтерв'ю В. Шкляр пояснює: «**Холодний Яр** був символом боротьби, адже саме тогочасні події в **Холодному Яру**, де був особливий спротив, де було гасло *Воля України або смерть на прапорі* написано. І от такі, як Чорний ворон і його хлопці сказали, що ми не здобули волі, але на нашій крові проросте мета, проросте ідея, яку підступ підхоплять наступні покоління. Власне, так і сталося. Підхопили цю ідею. І так, навіть бандерівський рух в 40-х, 50-х роках, він тривав під великим впливом **Холодного Яру**. Були ті самі гасла, була та сама тактика боротьби, навіть ті самі псевдо перебирали хлопці, партизани. І, тобто, жодна крапля крові не була пролита даремно» (6). *Холодний Яр* – це місце сакрального, історичного простору, де народжувалися справжні воїни, нескорені і волелюбні: «черкаські **холоднярці**, їх, цих шайб-здоровил, цих чучупаків, упізнавали здалеку – Сіті, Амброс, Бізон (хто ще не бачив бізонів у **Холодному Яру**, то подивіться...)» (Шкляр, 2015, с. 22).

На позначення Азовського моря в тексті фіксуємо дві назви: *Азовське море*, *Озівське море*, оскільки Азов (давня назва – Озів; кримськотатарською *Azaq* – «гирло») – місто в Ростовській області Росії, адміністративний центр Азовського району. Одним із найвідоміших українських літературних творів, у якому згадується це місто, є народна дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», події якої датують XVI–XVII століттями. У своїй оповіді Маляр неодноразово звертається до образу моря, адже воно надавало хлопцям наснаги, дарувало внутрішню силу й особливий спокій «Повернувшись на базу (після того як нас замінили на блокпосту), ми пішли скупатися в **Озівському морі**. Хоча наша обитель стояла на його березі, таке задоволення нам випадало нечасто. Та після гарячої роботи я завжди поривався до моря, щоб зняти стрес. Тупо лягав на мілководді й чекав, поки все в мені вляжеться. Єгер із Сіроманцем плавали, пірнали, пирхали водою, як слони, а я лежав на міліні і вслухався, як вода гамує в мені легенький дрозж» (Шкляр, 2015, с. 14). За даними словника топонімів, «*Азовське море* – «Море, на пд. сх. України і пд. зх. Росії, з'єднане з Чорн. морем Керченськ. прот.; *Азовское море* (1981), <..> Суч. пелагонім є відн. пізн. сх.слов. утворенням, виник унаслідок лексикалізації та онімізації словосп. з опорним ГТ *море* «частина океану – великий водний простір з гірко-солоню водою, який більш-менш оточений суходолом» [СУМ 4, 802] й означенням у формі відн. прикм. на -ське, похідного від ойконіма Азов (пор. смт *Азбвське* в Криму і м. Азов на сх. узбережжі моря в Росії) або як калька кр.тат. *Азав денгизи*, де *Азав* виконує роль означення в ізафетній конструкції з двох іменників. Отже, за походженням твірна основа Азов є псевдосуфіксальною слов'янізованою формою кр.тат. *Азаву Азау* (варіант тур. *Азак* утвореного шляхом онімізації кипч. *азау* (тур. *азак*) «гирло річки, її кінець, пониззя» [Отін 2, 254–255]; пор. похідні від назви *Азовське море* складні та складені топоніми]» (Лучик, 2014, с. 16).

Культуронім-ідеонім *Тиса* з'являється в тексті не випадково, адже вона відсилає до пісні «Гей, плине кача». Сьогодні цей твір звучить під час прощання з полеглими Героями й набув глибокого символічного значення. Автор уводить образ Тиси саме в момент, коли побратими прощаються з Хомою та Аксьоном, посилюючи емоційне напруження й трагічний зміст епізоду: «Ми прощалися з Хомою та Аксьоном так, як завжди. Кожен підходив до труни, клав долоню на складені руки убитого і думав, що в цій домовині міг би бути і він. Гриміли прощальні сальви, і по Тисині пливло кача...» (Шкляр, 2015, с. 40).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Топоніми є вагомим складником роману «Чорне Сонце» Василя Шкляра. Ретельно дібрані топонімічні розряди виконують не лише локалізаційну, а й сюжетно-композиційну функцію, забезпечуючи достовірність та історичну переконливість оповіді. Географічні назви маркують конкретний часовий зріз, адже частину з них згодом було змінено. Добір топонімів у тексті є цілком умотивованим і слугує важливим засобом відтворення історичного та суспільного тла твору. Головні персонажі-азовці стають смисловим центром твору, навколо якого згуртовуються інші образи, події та географічні назви. Топонімічний простір історичного роману «Чорне Сонце» Василя Шкляра вибудовується через активне використання таких назв, як *Азовське море*, *Донбас*, *Волинь*, *Луганськ*, *Київ*, *Кривий Ріг*, *Урзуф*, *Межигір'я*, *Маріуполь*, *Іловайськ*, *Січ*, *Харків*, *Львів*, *Коломия*, *Тельманове*. У поєднанні з часовими

конотаціями ці топоніми сприяють достовірному відтворенню історичної дійсності. Час у романі відчутний і зримий: саме вісь часу постає «хребтом» поетонімосфери твору. Топоніми в романі «Чорне Сонце» виконують функцію маркерів історичного простору. У творчості Василя Шкляра вони значно ширші за звичайні географічні орієнтири: це потужний стилістичний засіб, що формує глибину й атмосферність тексту, конкретизує місце подій і посилює емоційний вплив. Завдяки цим назвам художній простір набуває реалістичності, а сюжет міцно вкорінюється в реальній історії та географії України. Василь Шкляр послуговується універсальними мовними засобами для моделювання власної мовної картини світу, надаючи їй глибокого філософського звучання. Його образна система репрезентує культурний досвід народу, особливості національного світогляду та індивідуальне авторське бачення. Письменник відтворює своєрідні «етнокадри» й комплекс символічних смислів, пов'язаних із давніми віруваннями, традиціями та історичними подіями. Проаналізовані текстові фрагменти постають як авторська інтерпретація реальності, втілена в концептах, наповнених особистісним змістом. Цей зміст формується на ґрунті чіткої громадянської позиції та морально-духовних орієнтирів митця. Осмислення подій російсько-української війни на Донбас, зокрема тих, що пов'язані з бійцями добровольчого підрозділу «Азов», увиразнює загальнолюдські цінності. Їх усвідомлення є необхідною умовою збереження національних інтересів, територіальної цілісності та державної незалежності. На сьогодні твір Василя Шкляра «Чорне Сонце» залишається актуальним і важливим не тільки як текст про бійців «Азову», а як документ хронологічних подій, де кожен населений пункт є частиною реальних топонімів Донбасу, що можуть зникнути безслідно. Отже, початок російсько-української війни можна вивчати за історичним твором «Чорне Сонце». Кожна згадка про топонімію Донбасу – це можливість нагадати суспільству про війну, про окуповані території, про біль і втрати українців, про відстоювання честі і гідності, про ідентифікацію українців.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз онімного простору інших творів Василя Шкляра, а також на виокремлення ономастичних особливостей сучасної української літератури загалом.

ДЖЕРЕЛА

1. Шкляр, В. (2015). *Чорне Сонце*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shkliar_Vasyl/Chorne_sontse.pdf.
2. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2865-denis-shatalov-misto-krivogo-roga-kozatskij-mif-na-lokalnomu-rivni-krivorizkij-vipadok>
3. <https://weekend.today/gorod/vidomi-gosti-mezhygirya.htm>
4. <https://sum.in.ua/>
5. <https://babel.ua/texts/19375-27-rokiv-tomu-na-maydani-v-kiyevi-znesli-statuyu-lenina-os-yak-zminyuvavsya-viglyad-ploshchi-za-150-rokiv>
6. https://m.youtube.com/watch?v=wysYWKRGAYc&fbclid=IwRIRTSAN5Jr5leHRuA2FlbQExAHNydGMGYXBwX2lkCjY2Mjg1NjgzNzkaAR4oQ-ixF34nbzoE4I4Rt3mhJu0HniYIFa8_nZLjfcwLGKvKaHHPZ801hQWg_aem_a3y6x3aTzJUFh2mv-eBtIq
7. <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2016/13-05-01>

ЛІТЕРАТУРА

- Белей, Л. (1993). Літературно-художня антропонімія як джерело розвитку національного іменника українців. *Мовознавство*, (3), 35–40.
- Карпенко, Ю. О. (2002). Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». У *Linguistica slavica*: ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк (с. 75–83). Київ.
- Лучик, В. В. (2014). *Етимологічний словник топонімів України*. ВЦ «Академія».
- Отин, Е. С. (2013). *Топонимия Донетчины*. Юго-Восток.
- Янко, М. (1998). *Топонімичний словник України*. Знання.

REFERENCES

- Belei, L. (1993). Literaturno-khudozhnia antroponiimia yak dzherelo rozvytku natsionalnoho imennyka ukrainsiv [Literary and artistic anthroponymy as a source for the development of Ukrainian personal names]. *Movoznavstvo*, (3), 35–40. (in Ukrainian)
- Karpenko, Yu. O. (2002). Pro literaturnu onomastyku: mirkuvannia na bazi tvor Liny Kostenko «Briefly – Like a Diagnosis». U *Linguistica slavica*: yuvileinyi zbirnyk na poshanu Iryny Mykhailivny Zheliezniak (s. 75–83). Kyi. (in Ukrainian)
- Luchyk, V. V. (2014). *Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy* [Etymological Dictionary of Place Names in Ukraine]. VTs «Akademiia». (in Ukrainian)
- Otin, E. S. (2013). *Toponimiia Donetchyny* [The Toponymy of the Donetsk Region]. Yuho-Vostok. (in Russian)
- Yanko, M. (1998). *Toponimichnyi slovnyk Ukrainy* [Toponymic Dictionary of Ukraine]. Znannia. (in Ukrainian)

Дата надходження статті: 17.01.2026 року

Дата прийняття статті: 14.02.2026 року

Опубліковано: 01.04.2026 року